

**ԲԱՌԱԻՄԱՍՏԱՑԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԸՄԲՈՒՆՈՒՄԸ
ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՈՒՍՍՈՒՆՔՆԵՐՈՒՄ**

Բանասիր. գիտ. թեկնածու Ա. Ռ. Մարտիրոսյան

Բանալի բառեր. բառախմաստային համակարգ, բառային իմաստաբանություն, բառի իմաստային տեղաշարժ, համատեքստ, լեզվի համակարգ, լեզվի ճանաչողական մեխանիզմ, բառի արտահայտության և բովանդակության պլան, լեզվական աշխարհայացք, իմաստային դաշտ:

Ключевые слова: лексико-семантическая система, понятие развития лексическая семантика, лексико-семантический сдвиг, контекст, система языка, когнитивный механизм языка, план выражения и содержания слова, языковое мировоззрение, семантическое поле.

Key words:– system of lexical meanings, lexical semantics, transference of lexical meanings, context, language system, cognitive mechanisms in the language, the aspects of expression and content planes in the word, language mindset, semantic field.

Լեզվի բառային կազմի իմաստային տեղաշարժերի օրինաչափությունների սահմանման խնդիրը լեզվաբանության առավել քիչ ուսումնասիրված բնագավառներից է. այդ քննությունն անհնար է իրականացնել առանց տվյալ լեզվի պատմական գոյավիճակների զանազան շերտերի՝ հասարակագիտական, մշակութաբանական, աշխարհայացքային և այլնի իմացության: Հարցի ուսումնասիրությունը հանգում է այն գաղափարին, որ բառախմաստային տեղաշարժերի (փոփոխությունների) կանոնակարգման փորձերը սերտորեն կապվում են տվյալ ժամանակաշրջանի հանրային մտածողության՝ լայն առումով մտածական գործունեության հետ: Այս իմաստով տեղին է Վ. ֆոն Հումբոլդտի այն հայտնի միտքը, որ լեզուն ոչ միայն մտքերի արտահայտման միջոց է, այլև նրա կայացման ձև, մտքերի ձևավորման օրգան և սրանով իսկ միաժամանակ ձևավորված միտք:

Լեզվի բառային համակարգի իմաստային տեղաշարժերի խնդրին լայն առումով սկսել են անդրադառնալ միայն XIX դ. վերջերին: Այսպես, նկարագրական լեզվաբանության ամերիկյան դպրոցի հիմնադիր Լ. Բլումֆիլդը, խոսելով լեզվում գործառոդ տարբեր համակարգերի զարգացման մասին, մասնավորապես նշում է, որ «...ցանկացած տվյալ պահին լեզուն հանդես է գալիս որպես բառային և քերականական հմտությունների կայուն համակարգ», և լեզվական շարունակական փոփոխությունների դանդաղ գործընթացի «...ուղղակի վկայությունը մենք ունենում ենք այն դեպքում, երբ այս կամ այն լեզվական կոլեկտիվի մոտ պահպանվում են առավել վաղ փուլերում նրա լեզուն հավաստող գրավոր հուշարձաններ»¹: Լեզվում, տվյալ դեպքում նրա բառային կազմում ընթացող իմաստային տեղաշարժերը նա պայմանավորում է նախորդ՝ հին իմաստին նորը հավելելու կամ պակասեցնելու հանգամանքով: Իմաստափոխության գործընթացում նա հիմնականում տեսնում է երկու տիպի տեղաշարժ՝ ընդլայնում և նեղացում:

Բառիմաստի հնացումը պայմանավորվում է նրա կիրառության հաճախականության նվազմամբ²: Ըստ Բլումֆիլդի՝ իմաստափոխության նման փաստերն ուշագրավ են արտալեզվական տեսանկյունից, «...սակայն ցույց չեն տալիս, թե ինչպես ժամանակի ընթացքում կարող են փոփոխվել առանձին լեզվական ձևերի իմաստները»³:

Հարցի ուսումնասիրության պատմության շրջանակում խիստ արժեքավոր են գերմանացի նշանավոր լեզվաբան, երիտքերականների դպրոցի գաղափարաբան Հ. Պաուլի տեսակետները, որոնք նա շարադրել է 1920 թ. հրատարակված «Լեզվի պատմության սկզբունքները» դասական աշխատությունում: Իմաստային փոփո-

¹Տե՛ս Блумфилд 1968, 311:

²Նույն տեղում, 477:

³Նույնտեղում, 471:

խությունների հիմքում նա սահմանազատում է բառերի ուզուալ, այսինքն՝ արտահամատեքստային, և օկագիոնալ, այսինքն՝ դիպվածային (անհատական խոսքային ակտում կոնկրետացված) իմաստները, այսինքն՝ բառերը ակտուալացվում են նախադասության մեջ. այս տեսակետն էր պաշտպանում նաև նրան հաջորդող Շ. Բալլին⁴: Պաուլը չի շոշափում կոնցեպտ տերմինը, սակայն նրա դատողություններում, այնուամենայնիվ, նկատվում են կոնցեպտի և հասկացության, կոնցեպտի և նշանակության, պատկերի և հասկացության հարաբերակցության հիմնախնդիրները: Այս առումով նա, մասնավորապես, նշում է հետևյալը. «Մարդու հոգում առկա պատկերացումների ամբողջությունը ձգտում է հնարավորինս իր արտահայտությունը գտնել տվյալ լեզվի բառապաշարում: Սակայն քանի որ տվյալ լեզվական հանրույթի յուրաքանչյուր անդամ ունի պատկերացումների իր շրջանակը, որը խիստ տարբերվում է մյուսներից և շարունակ ենթարկվում է փոփոխությունների, ապա բառերին առնչակից պատկերացումներում անվերապահորեն հայտնաբերվում են բազում անհատական յուրահատկություններ, որոնք սովորաբար երբեք հաշվի չեն առնվում՝ բառերի և բառակապակցությունների նշանակությունը բնորոշելիս (օրինակ՝ *ձի, շուն*)»⁵: Նա փորձում է նկարագրել փոխաբերացման (метафоризация) ճանաչողական՝ կոգնիտիվ մեխանիզմը, իմաստափոխության գործընթացում դիտարկում է առարկայական մի ոլորտը մյուսին նմանեցնելու (уподобление) հիմքերը՝ մաս - ամբողջ, գործառական անցում, տարածական փոխանցում (ориентационная метафора), ժամանակային և պատճառական հիմքով կապված փոխաբերություններ և այլն⁶: Պաուլը հատկապես կարևորում է փոխաբերության լեզվում աշխարհի պատկերի արտացոլման հիմնախնդիրը, խոսքի ուսումնա-

⁴ Балли 2003.

⁵ Stéu Пауль 1960, 126 (Prinzipien der Sprachgeschichte, 1880):

⁶ Նույն տեղում, 114-120:

սիրման պարագայում հոգեբանական գործընթացների անտեսումը, սակայն սրա հետ մեկտեղ չի նույնականացնում տրամաբանության, հոգեկերտվածքի, լեզվի կարգերը. հոգեբանականը չպետք է խառնել քերականականի հետ⁷:

Ուշագրավ են նաև 19-րդ դարի նշանավոր լեզվաբան Ն. Կրուշևսկու դիտարկումները լեզուներում ընթացող պատմական փոփոխությունների մասին: Նա ոչ միայն նրբորեն նկարագրել է լեզվական համակարգի ձևաբանական տարրերի գործառնությունն ու կապը, այլև վեր է հանել բառերի քերականական դասակարգման իմաստաբանական հիմքերը: Լեզվի զարգացման հիմնական օրենքը նա համարում է «...բառերի աշխարհի համապատասխանությունը մտքերի և իրերի աշխարհին»⁸ եզրակացնելով, որ բառերի ընդհանուր տիպերը պետք է համաձայնեցվեն նրանց կողմից նշանակվող իրերի և հասկացությունների համակարգերի հետ⁹: «Առարկաներ, նրանց որակը, գործողությունը կամ վիճակը և այլն նշանակող բառերը միմյանցից տարբերվում են ոչ միայն իրենց բովանդակությամբ, այլև արտաբուստ, իրենց կառուցվածքով և, հայտնապես, իրենց հնչյուններով»¹⁰, որ «...առավել նշանակալի» և առավել «հավաք» «սերտ համակարգերը» նկարագրվում են դեռ հնագույն ժամանակներից հոլովման և խոնարհման համակարգեր անվան ներքո»¹¹, իսկ «...քերականության այս երկու համակարգերին հաճախ հավելում են երրորդը՝ ածականների փոփոխություններն ըստ աստիճանների (motio) սակայն սա չի նշանակում, թե մյուս համակարգերը նվազ կարևոր են միայն նրա համար, որ դրանք չեն ճանաչվում որպես քերականության համակարգեր և այն ամենը, ինչ քերականություններում հայտնի է բառաստեղծում ընդհանուր

⁷ Նույն տեղում, 57:

⁸ Ст'я Крушевский 1883, 67-69:

⁹ Նույն տեղում, 108-109:

¹⁰ Նույն տեղում, 68:

¹¹ Նույն տեղում, 109, 120:

անվամբ, ներկայանում է բազում համակարգերով»¹²: Փաստորեն, Կրուշնսկին չի ընդունում «բառափոխության ձևեր» և «բառակազմության ձևեր» հասկացությունների նույնացումը՝ պաշտպանելով բառերի իմաստային-քերականական դասակարգման կառուցվածքային ամբողջականությունը: Նա առաջարկում է դասակարգման իր սկզբունքը՝ բոլոր բառերը տարբերակելով ըստ նշանակալիության և ոչ նշանակալիության: Այսպես, նշանակալիներում նա դնում է անունը և բայը, իսկ ոչ նշանակալիների խմբում՝ սպասարկու բառերը կամ տարբեր աստիճանի մասնիկները. առաջին աստիճանում, օրինակ, մակբայները, որոնցում նշանակալիության բաղադրիչը դեռևս շատ գորեղ է, իսկ երկրորդում՝ նախդիրները ... և այսպես՝ մինչև մասնիկները, ինչպես ռուսերենի 70-ն, որը գուրկ է ամենայն նշանակալիությունից և ինքնուրույնությունից:

Լեզվի՝ որպես հասարակական երևույթի առավել համակողմանի ուսումնասիրության XIX դ. մեծանուն ներկայացուցիչներից էր նաև Վ. Ֆոն Հումբոլդտը: Նա գտնում էր, որ լեզվի միջոցով կարելի է բացահայտել աշխարհի ողջ բազմազանությունը: Պատմահամեմատական լեզվաբանության հիմնախնդիրը նա ձևակերպել էր այսպես. «Գլխավորն այստեղ.... լեզվի, նրա ծագման խորքերի և կիրառության ոլորտների տարածվածության նկատմամբ ճշմարիտ և արժանահավատ հայացքն է», որը ենթադրում էր ուսումնասիրել լեզվի գործառությունը «....նրա ողջ ծավալով. ոչ միայն խոսքի նկատմամբ նրա հարաբերության...., այլև նրա հարաբերությունը մտածական գործունեության և զգայական ընկալման նկատմամբ»¹³:

Անդրադառնալով լեզվի ծագումնաբանությանը՝ Հումբոլդտը վերլուծության է ենթարկում երկու հնարավոր վարկած: Այն փաստը, որ լեզուն ունի բարդ կառուցվածք, կարող է մի դեպքում հան-

¹²Նույն տեղում:

¹³ Ст'я Гумбольдт 2000, 75:

գեցնել այն թվացյալ գաղափարին, թե իբր այն արդյունք է ժամանակի ընթացքում պարզ կառուցվածքների աստիճանական բարդացման կամ այն ստեղծողների «վիթխարի մտածական ջանքերի» պտուղ է: Հումբոլդտը երկուսն էլ հերքում է՝ նշելով. «Որքան էլ բնական թվա լեզուների աստիճանական ձևավորումը, նրանք կարող էին առաջանալ միայն անմիջապես» և «...որպեսզի մարդը կարողանար հասու լինել գոնե մեկ բառի..., ողջ լեզուն ամբողջությամբ՝ իր բոլոր փոխկապակցություններով, արդեն պիտի դրված լիներ նրա ներսում»¹⁴: Այս դրույթով, փաստորեն, նա լեզուն դիտարկում է որպես կառուցվածքային մեկ ամբողջություն՝ առաջին անգամ առաջ քաշելով *լեզվի ներքին ձև* հասկացությունը՝ նշելով, որ անգամ նվազագույն լեզվական տարրը չի կարող առաջանալ առանց լեզվի բոլոր մասերը թափանցող ձևի միասնական սկզբունքի առկայության. «...մասնավորությունները պետք է ներառվեն լեզուների ձև հասկացության մեջ ոչ որպես մեկուսացված փաստեր, այլ միշտ. միայն այնքանով, որքանով նրանցում քողարկվում է լեզվի ձևավորման միասնական սկզբունքը»¹⁵:

Իր գեկուցումներից մեկում խոսելով բասկերի լեզվի մասին՝ Հումբոլդտը առաջ է քաշում կարևոր, մինչ օրս անհերքելի մի դրույթ. լեզուների բազմազանությունը պայմանավորված է ոչ թե միևնույն առարկային տարբեր հնչյունական ձևավորումներ (անվանումներ) տալու հանգամանքով, այլ այն «տարբեր կերպ տեսնելու ունակությամբ», լեզվական աշխարհայացքով կամ աշխարհընկալմամբ:

Լեզուն դիտարկելով որպես նշանային համակարգ՝ նրա հիմնական գործառույթը նա համարում է աշխարհաճանաչումը: Այս համատեքստում միաժամանակ նա մերժում է այն գաղափարը, որ լեզուն զուտ գործիք է աշխարհը ճանաչելու՝ նշելով. «Բառը, իրոք,

¹⁴ Նույն տեղում, 313-, 314:

¹⁵ Նույն տեղում, 73:

նշան է մինչև այն աստիճան, քանի դեռ այն գործածվում է առարկայի կամ հասկացության փոխարեն: Մակայն հորինվածքի և ներգործության տեսակետից այն առանձնահատուկ և ինքնուրույն էություն է, անհատականություն՝ բոլոր բառերի հանրագումար. լեզուն աշխարհ է՝ ընկած արտաքին երևույթների աշխարհի և մարդու ներաշխարհի միջև»¹⁶: Ըստ Հումբոլդտի՝ լեզվում ընդգրկվում են առավելապես այն օբյեկտները, որոնք կազմում են մարդու պահանջմունքների և հետաքրքրությունների շրջանակը և արտացոլում են ոչ այնքան զուտ արտալեզվական աշխարհի սուբստանցիոնալ հատկանիշները, այլ, ավելի շուտ, մարդու վերաբերմունքը նրանկատմամբ: Տարբեր լեզուներում այդ հարաբերությունները դրսևորվում են յուրաքանչյուր լեզվին բնորոշ իմաստային մասնատման միջոցով, այսինքն՝ հնչարտաբերումը միավորվում է ոչ թե անմիջականորեն առարկայի հետ, այլ իմաստայնորեն մշակված միավորների միջոցով, որոնք արդեն որպես բովանդակային կազմավորումներ կարող են հիմք հանդիսանալ հենց նշանակման ակտի և խոսքային հաղորդակցության համար:

Բառի ներքին ձևի՝ բովանդակության և մտածողության փոխհարաբերության խնդիրներին է անդրադարձել նաև Ա. Պոտեբնյան՝ Ռուսաստանում 19-րդ դ. 2-րդ կեսի լեզվաբանության առաջին խոշոր տեսաբանը, իր հայտնի «Միտք և լեզու» հիմնարար աշխատությունում (1862 թ.): Շարունակելով Հումբոլդտին՝ նա զարգացրեց վերջինիս կողմից առաջ քաշված բառի ներքին ձևի և նյութի օրգանական կապի գաղափարը՝ մասնավորապես նշելով. «Բառի ներքին ձևը մտքի բովանդակության հարաբերությունն է գիտակցությանը. այն ցույց է տալիս, թե ինչպես է պատկերվում մարդուն իր սեփական միտքը: Միայն սրանով կարելի է բացատրել, թե ինչու միևնույն լեզվում կարող են լինել միևնույն առարկան նշանակող շատ բառեր, և հակառակը, մեկ բառը, լիովին համաձայն լեզվի

¹⁶Նույն տեղում, 304:

պահանջներին, կարող է նշանակել տարասեռ առարկաներ»¹⁷: Նա գտնում է, որ բառի ներքին ձևը լեզվակիրների կողմից գիտակցվող նրա մերձավոր ստուգաբանական իմաստն է, որի շնորհիվ բառը փոխաբերության միջոցով կարող է ձեռք բերել նոր իմաստներ: Պոտենցիան առաջարկում էր հստակ տարբերակել բառի արտաքին՝ հնչունական կողմը ներքինից՝ այդպիսով հիմք դնելով բառի արտահայտության և բովանդակության պլաններ նախագաղափարին:

Խորհրդային շրջանում ռուս լեզվաբանական միտքը, յուրացնելով հարցի առնչությամբ նախորդների գաղափարները, մի նոր աստիճանի բարձրացրեց լեզվի բառաիմաստային համակարգի զարգացման տարժամանակյա ուսումնասիրության հիմնահարցերը՝ փորձելով կանոնակարգել դրանք: Այս առումով հիմնարար են ռուս անվանի լեզվաբան Վ. Վինոգրադովի ուսումնասիրությունները, մասնավորապես նրա «Բառի պատմությունը» մեծադիր աշխատությունը¹⁸: Այստեղ ուշագրավ են նրա դիտարկումները պատմական իմաստաբանության նպատակների ու խնդիրների շուրջ: Խոսելով XVII-XIX դդ. ռուսաց գրական լեզվի բառապաշարի մասին՝ նա առաջադրում է լեզվի բառային կազմի պատմական իմաստաբանության ուսումնասիրության առարկայի, նրա շրջանակների մի շարք արժեքավոր դրույթներ, մասնավորապես. «...առանձին բառերի իմաստների պատմության ուսումնասիրությունը տակավին պատմական իմաստաբանություն չէ....հարկ է բառերի իմաստային պատմությունը կապել գրական լեզվի բառակազմության պատմական իրողությունների և....ձևաբանական փոփոխությունների պատմության հետ.... այն իմաստային շարքերի պատմության հետ, որոնցում ընդգրկված է կամ որոնց հետ առնչակցվում է այդ բառը իր կրած իմաստային փոփոխությունների ընթացքում....»¹⁹:

¹⁷ Ст'ю Потебня 1999, 91:

¹⁸ Ст'ю Виноградов 1994:

¹⁹ Նույն տեղում, 24:

Ինչպես տեսնում ենք, լեզվի բառապաշարի պատմական զարգացման հարցի խոր քննությունը Վինոգրադովը տեսնում է ավելի լայն շրջանակում: Խնդրի բարդությունն այն է, որ լեզուն, տվյալ դեպքում նրա բառային կազմը՝ միավորված ձևաբանական-իմաստային շարքերում, տարբեր գոյավիճակներում ձևավորում են բարդ հարաբերակցություններ, որոնք լեզվի բառաիմաստային համակարգում փոխկապակցված են և փոխալայմանավորված:

Ռուսաց լեզվի զարգացման պատմության այս կամ այն փուլի բառային համակարգերը հետազոտված չեն, մատնանշված չեն դրանցում կատարվող տեղաշարժերի այն օրինաչափությունները, որոնցով կառավարվում են ռուսաց գրական լեզվի իմաստները. Վինոգրադովի կարծիքով դրանք տակավին բացահայտված չեն: Ինչ վերաբերում է առանձին բառերի իմաստային տեղաշարժերի ուսումնասիրությանը, ապա այն չի կարող ամբողջապես ներառել տվյալ լեզվի զարգացման պատմության ընթացքում առկա բոլոր կենդանի դրսևորումները, որովհետև «...բառերը շարժվում և փոխվում են ամբողջ լեզվի հետ...»²⁰:

Մեր քննության շրջանակներում ուշագրավ են Լ. Շչերբայի դիտարկումները²¹: Լեզվի զարգացման ներքին մեխանիզմների մասին խոսելիս նա, մասնավորապես, նշում է, որ ինքը «...լեզուն պատկերացնում է ոչ թե շարունակ առավել կամ պակաս կայուն, այլ համակողմանի անկայուն հավասարակշռության վիճակում հաճախ միմյանց հակասող մի շարք գործոնների ազդեցության հետևանք»²²: Լեզվի աստիճանական զարգացման ընթացքում նա կարևորում է հատկապես նրա հնչյունական օրենքների փոփոխելիությունը բառապաշարի տարբեր շերտերում:

²⁰ Նույն տեղում, 26, 27:

²¹ Шерба 1945, 173-186:

²² Նույն տեղում, 180:

Որպես համեմատություն նա բերում է *керосин* բառը, որը որպես հասարակաբանություն հնչում է *карасин*, նույն համաբանությամբ՝ *Пелагея - Палашка* անձնանունը: Սրանով նա կարևորում է տարբեր լեզուների կառուցվածքի համեմատական հետազոտությունը (այդ թվում՝ հնչյունական կառուցվածքի), որը վիթխարի նշանակություն կարող է ունենալ տվյալ լեզվի աստիճանական զարգացման ներքին մեխանիզմների բացահայտման համար: Շչերբան տարբերակում է բառակազմության իմաստային միջոցը, այսինքն՝ բառերի կիրառությունները նոր իմաստով, սակայն բառակազմական տեսակետից ածանցյալներ չի համարում, օր.՝ *труба* և *трубач* բառերը, որոնք չի կարելի դիտարկել իբրև նույնահիմք բառեր, որովհետև նրանք մատնանշում են տարբեր առարկաներ՝ ի տարբերություն *трубка* և *трубочка* բառերի, որոնք նույնահիմք են, ուստի բառարանային գրանցում պետք է ունենան նաև նվազական-փաղաքշական ածանցներով բառերը²³:

Ինչպես տեսնում ենք թե՛ Շչերբան՝ անուղղակիորեն և թե՛ նրա աշակերտ Վ. Վինոգրադովը՝ ուղղակիորեն առաջ են քաշում այն գաղափարը, որ լեզվի բոլոր համակարգերը (հնչյունական, բառային, քերականական և այլն) պետք է դիտարկվեն իրենց զարգացման պատմական հաջորդականության մեջ, միմյանցով պայմանավորված փոփոխությունների տիրույթում:

Բառային իմաստաբանության ոլորտում ծանրակշիռ են XX դ. 2-րդ կեսի ռուս լեզվաբանական դպրոցի հայազգի ներկայացուցիչ Յու. Ապրեսյանի ուսումնասիրությունները²⁴:

Բառագիտությանը նվիրված իր հիմնարար աշխատություններից մեկում²⁵ նա հանգամանալի վերլուծության է ենթարկում XIX դ. համաշխարհային լեզվաբանության լավագույն ներկայացուցիչներ

²³ Նույն տեղում, էջ 182-183:

²⁴ Апресян 1967: Апресян 1974: Апресян 1980: Апресян, 2009:

²⁵ Апресян 1995:

րի դրույթները տեսական իմաստաբանության բնագավառում: Նա գտնում է, որ «...բառագիտությունն առաջին հերթին պետք է պատասխանի՝ ինչ են նշանակում բառերը հարցին...», իսկ «...նախորդ դարաշրջանի տեսական իմաստաբանությունը գրեթե բացառապես զբաղվել է այն հարցի պատասխանով, թե ինչպես են բառերը նշանակում»²⁶: Նկատի ունի բառիմաստի զարգացման միջոցների ուսմունքը՝ նեղացում և ընդլայնում, տարբերակում և չեզոքացում, փոխաբերություն և փոխանունություն և այլն:

Բառիմաստի զարգացման նախորդ ուսմունքներում առկա են նաև ավելի նուրբ դիտարկումներ՝ «...բառիմաստի տարածական նշանակություններից դեպի ժամանակային անցումներ, բայց ոչ հակառակը, nomina anatomica-ից (անատոմիական անուններից - Ա.Մ.) դեպի ֆիզիկական առարկաների անուններ, բայց ոչ հակառակը, շոշափելիքի, հոտառության և համի միջոցով ընկալվող հատկանիշների անուններից դեպի տեսողությամբ և լսողությամբ ընկալվողները և հակառակը...»²⁷:

Ըստ Ապրեսյանի՝ սա է պատճառը, որ տևական ժամանակ իմաստաբանությունը և բառագիտությունը զարգացել են միմյանցից անկախ: Նշված հետազոտության մեջ նա հանգամանալի վերլուծության է ենթարկում իմաստաբանության, բառագիտության, փիլիսոփայության նախորդ շրջաններում գերակայող ուսմունքները՝ եզրակացնելով, որ «...վերաիմաստավորման կանոնների կիրառության հնարավորությունները սահմանափակվում են մեկ ընդհանուր օրենքով: Այն ձևակերպելու համար ըստ նշույթավորման աստիճանի, հարկավոր է կանոնակարգել երկու կարգի օբյեկտներ՝ համատեքստեր, որոնցում գործածություն է ստանում բանալի բառը, և հոմանիշային միջոցներ, որոնցով այն կարող է սկզբունքո-

²⁶ Տե՛ս նույն տեղում, 6:

²⁷ Նույն տեղում:

րեն փոխարինվել»²⁸: Ասվածից հետևում է, որ Ապրեսյանը բառի-մաստի զարգացումը, այն է՝ իմաստային տեղաշարժերը դիտարկում է բառի բառարանային գրանցումից դուրս՝ համատեքստում՝ քերականական իմաստների գործուն ընդգրկմամբ, ժամանակային առանցքում ձևավորված հոմանիշային շարքերի ածանցյալներում:

Իմաստաբանության հիմնախնդիրներին նմանօրինակ խորությամբ է մոտեցել նաև Գ. Ջահուկյանը իր՝ «Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն» հիմնարար աշխատությունում²⁹: Համառոտ քննելով առկա իմաստաբանական ուսմունքները (Գ. Ֆրեգե, Բ. Ռասել, Լ. Վիտգենշտայն, Ն. Խոմսկի, Ջ. Կաց, Ջ. Ֆոդոր և այլն)՝ նա եզրակացնում է, որ դեռևս տարրորոշված չէ «....իմաստային բաղադրիչների և իմաստային տարրական հատկանիշների այն կոնկրետ շրջանակը, որ հնարավորություն կտա ընդգրկելու լեզվական բոլոր կարգի միավորները...., իմաստային նվազագույն տարրի՝ սեմայի (իմակի) բնույթի և սեմեմայի (իմույթի) հետ նրա ունեցած փոխհարաբերության....» հարցը, որ «....նրանք (առկա ուսմունքները – Ա.Մ.) փորձում են լեզվականը լուծել լեզվականով....մինչդեռ լեզուն ստեղծված է արտալեզվական աշխարհի առարկաները, երևույթներն ու հարաբերությունները արտահայտելու համար....»³⁰: Ջահուկյանը դիտարկում է լեզվական հարցերի քննության երկու եղանակ՝ հետևյալ գերակա հաջորդականությամբ՝ հաղորդակցական ակտից (իմա՝ խոսքից) դեպի լեզվական երևույթների էության մեկնաբանություն կամ «....ընդհանուր գոյաբանական ու իմացաբանական հարցերից և, լեզվական հարցերը դիտելով որպես այդ հարցերի մի ածանցյալը, փորձել բացատրել վերջիններս առաջինների միջոցով....»³¹:

²⁸ Նույն տեղում, 344:

²⁹ Ջահուկյան 1989:

³⁰ Տե՛ս Ջահուկյան 1989, 12-13:

³¹ Նույն տեղում:

Հեղինակի համար ընդունելի է լեզվական հարցերի քննության երկրորդ տարբերակը՝ քննության առարկա դարձնելով հայերենի արմատների արտահայտության և բովանդակության պլանների առանձնահատկությունները, կատարելով արմատների իմաստային վերլուծություն՝ ըստ իր մշակած համընդհանուր լեզվաբանական կադապարի:

Որպես ամփոփում նշենք, որ մենք փորձեցինք խիստ համառոտակի ներկայացնել բառի, նրա իմաստային համակարգի զարգացմանն առնչվող XIX-XX դդ. լեզվաբանության մեջ գործառնող տեսական որոշ ուղղություններ, որոնք ավելի կամ պակաս համոզիչ լինելով՝ վերջիվերջո հանգեցնում են այն գաղափարին, որ ոչ միայն համատեքստն է ձևավորում բառը, այլև բառն իր իմաստային դաշտով ձևավորում է համատեքստ (տեքստ, դիսկուրս):

Գրականություն

Ջահուկյան Գ. Բ. 1989, Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն, Ե.:

Апресян Ю. Д. 1967, Экспериментальное исследование семантики русского глагола. М., «Наука».

Апресян Ю. Д. 1974, Лексическая семантика (синонимические средства языка). М.

Апресян Ю. Д. 1980, 37 Типы информации для поверхностно-семантического компонента модели «Смысл ↔ Текст» // «Wiener Slawistischer Almanach», Wien.

Апресян Ю. Д. 1995, , Избранные труды, т. 1. Лексическая семантика. Синонимические средства языка (2-ое изд., исправленное и дополненное), М.

Апресян Ю. Д. 2009, Исследования по семантике и лексикографии. Т. I: Парадигматика. М.

Балли Ш. 2003, Язык и жизнь, М.

Блумфилд Л. 1968. Язык, М.

Виноградов В. В. 1994, История слова (отв. редактор Н. Ю. Шведова), М., «Толк».

Гумбольдт В. фон. 2000. Избранные труды по языкознанию, М.

Крушевский Н. В. 1883, Очерк науки о языке // “Изв. и учен. зап. Имп. Казан. ун-та, Казань, т. XIX, январь-апрель”.

Пауль Г. 1960, Принципы истории языка, М. (Prinzipien der Sprachgeschichte, 1880):

Потебня А. А. 1999, Собрание трудов: Мысль и язык, М.,

Щерба Л. В. 1945, Очередные проблемы языкознания // “Известия Академии Наук Союза ССР”, т. IV, вып.5, М.

А. Мартирвсян. Понятие развития семасиологической системы в лингвистических учениях. - В статье рассмотрены некоторые теоретические положения, функционирующие в армянской и мировой лингвистике XIX-XX вв., на основе которых были сделаны попытки выявить закономерности развития лексико-семантической системы языка.

A.Martirosyan. On the development of the system of lexical meaning in Studies of Linguistics.- The article refers to some specific theoretical insights on the regularities of the development of the system of lexical meanings – stated by linguists in Armenia and the world in the 19th and 20th centuries.